

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 10 (1993)

Πρώιμη ιστορική μαρτυρία για τις Κυδωνίες (1653)

Χρήστος Γ. Πατρινέλης

doi: [10.12681/deltiokms.94](https://doi.org/10.12681/deltiokms.94)

Copyright © 2015, Χρήστος Γ. Πατρινέλης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πατρινέλης Χ. Γ. (1993). Πρώιμη ιστορική μαρτυρία για τις Κυδωνίες (1653). *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 10, 13–21. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.94>

ΠΡΩΙΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΓΙΑ ΤΙΣ ΚΥΔΩΝΙΕΣ (1653)

Τίποτα σχεδόν δὲν ἦταν γνωστὸ ὡς τώρα γιὰ τὴν πρώιμη ἱστορία τῶν Κυδωνιῶν¹. Ἀλλὰ καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα, ὅταν ὁ οικισμὸς εἶχε ἤδη ἐξελιχθῆ ἀπὸ ἄσμη χωριό² σὲ πανελληνίως γνωστὸ πνευματικὸ κέντρο, οἱ λόγιοι Κυδωνιάτες ἐλάχιστα, φαίνεται, γνώριζαν γιὰ τὸ πρόσφατο ἱστορικὸ παρελθὸν τῆς πόλης τους. Ἀκόμη καὶ ὁ Γρηγόριος Σαράφης (1780-1822), σχολάρχης τότε τῆς «Ἀκαδημίας τῶν Κυδωνιῶν» καὶ ἐπίδοξος ἱστορικὸς

1. Ἡ πρώιμότερη γνωστὴ ὡς τώρα ἀναφορὰ στὶς Κυδωνίες ἀνάγεται στὸ ἔτος 1784 καὶ ἔγινε γνωστὴ πρόσφατα. Πρόκειται γιὰ ἓνα γράμμα τῆς Ἱερᾶς Κοινότητος τοῦ Ἁγίου Ὄρους πρὸς τὸν οἰκονόμο τῆς εὐλογημένης Κυδωνίας Ἰωάννη (Δημητρακέλλη)· βλ. Χαράλαμπος Γάσπαρη, *Ἀρχεῖο Πρωτάτου. Ἐπιτομὲς μεταβυζαντινῶν ἐγγράφων*, Ἀθωνικά Σύμμεικτα, 2 (τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν), Ἀθήνα 1991, σ. 61, ἀρ. 37· πρβλ. σχετικὰ σχόλια τῆς Ἄννας Τριανταφύλλου Παναγιωταρέα, *Κυδωνιάτες· ἄστοι καὶ πρόσφυγες* (Διδακτορικὴ διατριβή), Θεσσαλονίκη 1993, σ. 13. Λίγο παλαιότερο εἶναι ἓνα λανθάνον ὡς τώρα σημείωμα τοῦ 1753 στὸν Πατμιακὸ κώδικα 600 (Ἐγχειρίδιο Γραμματικῆς), ὅπου (σ. 348), μεταξὺ ἄλλων, γράφεται: *Ἀντεγράφη δὲ τὸ παρὸν καὶ ἐμεταφράσθη... παρ' ἐμοῦ Ἀθανασίου ἱερομονάχου τοῦ Πατμίου κατὰ τὸ ἄσμη ἔτος τὸ σωτήριον ἐν τῇ ἱερᾷ μονῇ τοῦ Τιμίου Προδρόμου, τῇ οὐσῃ ἐν τῇ περιοχῇ τῶν Μοσχοννησιῶν καὶ Κηδονίων...*· βλ. Ἄθαν. Δ. Κομίνη, *Πίνακες χρονολογημένων πατμιακῶν κωδίκων*, Ἀθήνα 1968, σ. 68 καὶ πίνακας 148. Ἡ μονὴ τοῦ Προδρόμου, στὴν ὁμώνυμη νησίδα τοῦ κόλπου τῶν Κυδωνιῶν, εἶναι περισσότερο γνωστὴ ἀπὸ τὶς λυρικές περιγραφές τοῦ Φώτη Κόντογλου, *Τὸ Ἄϊβαλί, ἡ πατρίδα μου*, Ἀθήνα 1962, σσ. 58-60, καὶ τοῦ Ἰδίου, *Ὁ Ἀστρολάβος*, Ἀθήνα 1975, σσ. 55-57· βλ. καὶ Γ. Σακκάρη, *Ἱστορία τῶν Κυδωνιῶν*, Ἀθήνα 1920 (φωτοτυπικὴ ἐπανεκδόση, Ἀθήνα 1982), σσ. 9-10.

2. Ὅταν ὁ Γρηγόριος Σαράφης (βλ. παρακάτω), γύρω στὰ 1795, ἐπῆγε στὴν Πάτμο γιὰ νὰ συμπληρώσει τὶς σπουδές του καὶ δήλωσε ὅτι κατάγεται ἀπὸ τὶς Κυδωνίες ἢ Ἄϊβαλί, κανεὶς δὲν ἤξερε ποῦ βρισκόταν ὁ τόπος αὐτός· βλ. τὴ σχετικὴ ἀφήγηση τοῦ ἴδιου τοῦ Σαράφη πρὸς τὸν Ἄγγλο μισιονάριο W. Jowett στοῦ R. Clogg, «Two Accounts of the Academy of Ayvalik (Kydcines) in 1818-1819», *Revue des Études Sud-Est Européennes* 10, 1972, σ. 645.

της πόλης³, είχε μάλλον άορίστη και έκ προφορικής μόνο παραδόσεως γνώση για την προϊστορία της γενέτειράς του: *Είναι διακόσιοι χρόνοι ή και όλίγον τί περισσότεροι ή όλιγώτεροι, καθώς άκούω, άφ' ου έκτίσθη τό χωρίον μας*⁴.

Πιό συγκεκριμένες ιστορικές ειδήσεις παραδίδει τό 1842, άντλώντας άπό άγνωστη πηγή, μάλλον προφορική, ό λόγιος Κυδωνιάτης γιατρός Νικ. Σαλτέλλης⁵. Κατά τις ειδήσεις αυτές, οι Κυδωνίες συνοικίστηκαν άπό Λέσβιους πρόσφυγες «περί τό 1570-1580», άφου όμως πρώτα οι έποικοι αυτοί δοκίμασαν νά έγκατασταθοΰν στην παράλια θέση Καμπακούμ, 30 χιλιόμετρα περίπου ΝΑ τών Κυδωνιών, και κατόπιν στη θέση Έγρι Μποτζάκ, στην είσοδο του κόλπου τών Κυδωνιών. Τήν ιστορική αυτή παράδοση έπαναλαμβάνουν έκτοτε όλοι όσοι αναφέρονται στην παλαιότερη ιστορία της πόλης⁶.

Η παντελής έλλειψη άμέσων γραπτών πηγών για την πρώιμη ιστορία τών Κυδωνιών καθιστά πολύ σημαντική τή μαρτυρία που περισώζεται στον κώδικα Έεροσολύμων 509⁷. Πρόκειται για κατάστιχο «έλεών» ύπερ του Έαγίου Έάφου, στο όποιο έχουν καταχωρισθή χιλιάδες όνόματα συνδρομητών άπό πάμπολλες πόλεις και χωριά της Μικράς Έασίας, της έλληνικής χερσονήσου και τών νησιών του Αιγαίου. Έπικεφαλής της αντιπροσωπείας τών Έαγιοταφιτών και γραφέας του Καταστίχου ήταν ό Κρητικός ιερομόναχος Μακάριος. Στις Κυδωνίες έφθασαν οι Έαγιοταφίτες τή 10η Σεπτεμβρίου 1653, όπως σημειώνεται στο σχετικό φύλλο (49β bis) και κατέγραψαν τά όνόματα τών συνδρομητών και τά ποσά που εισέπραξαν άπό τόν καθένα. Δημοσιεύω παρακάτω τις σχετικές έγγραφές, σε φιλολογική έκδοση, και επιτάσσω σχόλια. Διατήρησα στα όνόματα τόν τύπο και την πτώση στην όποία άπαντοΰν στο κατάστιχο.

3. O. W. Jowett σημειώνει στο Έμερολόγιό του (22 Μαΐου 1818) ότι σε συζήτηση με τούς τότε δασκάλους της Έακαδημίας τών Κυδωνιών Θεόφιλο Καΐρη και Γρηγόριο Σαράφη *I expressed my surprise that they did not write a history of Haivali, before the traditional memory of its origin vanished. Gregorius intimated that he was preparing a history of it*: βλ. Clogg, δ.π., σ. 647.

4. Γρηγόριος Σαράφης, *Λόγοι Έκκλησιαστικοί*, έκδ. Γ. Σακκάρης, τύποις «Έαρμονίας», [Σμύρνη 1909], σ. 50. (Έντίτυπο του σπάνιου αυτού βιβλίου ύπάρχει στην Κεντρική Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και στη Βιβλιοθήκη του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών).

5. Ν. Ι. Σαλτέλλης, *Έ Κυδωνιάτης: ποίημα εις άσματα τέσσαρα*, Έθήνα [πράγματι Σμύρνη] 1842, σσ. δ' -ε' της εισαγωγής. Για τό βιβλίο αυτό βλ. Έαθ. Δ. Χατζηδήμου «Σμυρναϊκή Βιβλιογραφία», *Μικρασιατικά Χρονικά* 6, 1955, σσ. 385-86.

6. Κυρίως: Γ. Σακκάρης, δ.π., σσ. 14-15, και Έ. Καραμπλιάς, *Έστορία τών Κυδωνιών*, τόμ. Α', Έθήνα 1949, σσ. 26-27. Τήν παλαιότερη περί τών Κυδωνιών βιβλιογραφία άνασκοπουν και σχολιάζουν ή Έωάννα Πετροπούλου, «Γύρω άπό την ιστοριογραφία τών Κυδωνιών», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 3, 1982, σσ. 231-41, και ή ΈΑννα Τριανταφύλλου Παναγιωταρέα, δ.π., σσ. 9-12 και 195-97.

7. Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως, *Έεροσολυμιτική Βιβλιοθήκη*, τόμ. Α', Πετρούπολη 1891, σσ. 459-60.

1653, Σεπτεμβρίῳ 10· Κυδωνιῆς χώρα, Ἀνατολή πέρα.

- 1 † Μιχαῆλης ἀπὸ τὰ Παράκιλλα, ὁ πατὴρ Μανόλης, ἡ μήτηρ Φιρπίνα, Γεώργ(ης), γυνὴ Κουνέτα· ἔδωσεν ἄσπρα 60.
- 2 † Λευτέρη, ὁ πατὴρ Νικόλαος, ἡ μήτηρ Ἀμίρισσα [ἐξηπλήρωσε].
- 3 † Κωνσταντῆς, ὁ πατὴρ Ἀντών(ης), ἡ μήτηρ Ἀλεφάντα [ἐπλήρωσε].
- 4 † Καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ Ἀγγελίνα, ἡ μήτηρ Σεβαστή, θυγ(ατέρα) Ζαφεῖρα, Ἀντών(ης), Κωνσταντ(ίης)· [ἐπλήρωσε].
- 5 † Ζαφεῖρη, θυγ(ατέρες) Ἀλεξάνδρα, Μελαχρινή, Καροφύλλη, Κυριαζή· ἐπλήρωσε.
- 6 † Παρασκευά, ὁ πατὴρ Μανόλης, ἡ μήτηρ Μαρούδα· [ἐπλήρωσε].
- 7 † Σεβαστή, ὁ ἀνὴρ Κομμενός τῆς Κοντούδαινας, ἡ μήτηρ Ζαφεῖρα, Ἰωάννης· ἔδωσε ἄσπρα 60.
- 8 † Θεοδωρούλα τοῦ Γιαννάκη τοῦ Κακάρη, ἡ μήτηρ Μαρούδα, ὁ ἀνὴρ Μανουήλ, Παναγιώτης· ἔδωσε ἄσπρα 70.
- 9 † Ἰωάννης τοῦ Χιώτη, ἡ γυνὴ Παλογίνα, ὁ πατὴρ Σεβαστός, Σεβαστή, υἱοὶ Δούκας, Διαμαντῆς· ἔδωσε ἄσπρα 120.
- 10 † Ξενοῦλα Πηλιούδας τοῦ Χυμευτοῦ· ἔδωσε ἄσπρα 45.
- 11 † Παναγιώτης τοῦ Καρα-Γιώργη, ἡ μήτηρ Μαρούδα, ἡ γυνὴ Μελισσινὴ, υἱοὶ Κυριακός, Μαρούδα, Νικόλ(αος), Γιώργης· ἔδωσε ἄσπρα 70.
- 12 † Ἀρμενάκη, ὁ πατὴρ Κομμενός Σπανός, ἡ μήτηρ Τορνικίνα, ἡ γυνὴ Παγώνα, Κωνσταντ(ίης), Μαρούδα· ἔδωσε ἄσπρα 200.
- 13 † Δημήτρης Χιώτης, ὁ πατὴρ Μιχαήλ, ἡ μήτηρ Ρήγαινα, Ἀλεξάνδρα· ἔδωσε ἄσπρα 150.
- 14 † Ἰωάννης Μπινάρη τοῦ Σεβαστοῦ, ἡ μήτηρ Λασκαρίνα, ἡ γυνὴ Δέσποινα, υἱός Γεώργ(ης), Σεβαστός· ἔδωσε ἄσπρα 150.
- 15 † Μιχαήλ τοῦ Χιώτη, ὁ πατὴρ Γεώργ(ης), ἡ μήτηρ Μαρούδα, ἡ γυνὴ Τεργού, Ρήγαινα, υἱοὶ Δημήτρ(ης), Ρήγαινα, Ἀλεξάνδρα· ἔδωσε ἄσπρα 200.
- 16 † Σεβαστή· [ἐπλήρωσε].
- 17 Ἰωάννης, Μανόλης, Βενετσίζα, Παλῆς.
- 18 † Σκαρλάτη τοῦ Γεώργη Νταή, ἡ μήτηρ Θωμαή, Δημήτριος, υἱός Παρασκευάς· ἔδωσε ἄσπρα 120.
- 19 † Στρατήγης ἱερεὺς, ὁ πατὴρ Νικόλαος ἱερεὺς, ἡ μήτηρ Σεβαστή, ἡ γυνὴ Ρήγαινα, υἱοὶ Γεώργ(ης), Κωνσταντ(ίης), Δουκάκης· ἔδωσε ἄσπρα 100 καὶ ἡ γυνὴ 120.
- 20 † Δούκας τοῦ Νικολ(άου), πατὴρ τοῦ Παρασκευάδενων, ἡ μήτηρ Φραντζέσκα, Ἀμίρισσα· ἔδωσε ἄσπρα 150.
- 21 † Παρασκευάς τοῦ Στρατῆ Σκουλή, ἡ γυνὴ Μελισσινὴ, Ἀλεξάνδρα, υἱός Διαμαντῆς· ἔδωσε ἄσπρα 150.
- 22 † Ἀλέξανδρος τοῦ Κομμενοῦ, ἡ μήτηρ Τορνικίνα, ἡ γυνὴ Σεβαστή, υἱοὶ Διαμαντῆς, Στρατής, Συναχερή· ἔδωσε ἄσπρα 100.
- 23 † Γεώργη Πατζόλα ἐπίτροπος, ὁ πατὴρ Δημήτριος, ἡ μήτηρ Θωμαή, ἡ γυνὴ Ἀγγελίνα, υἱός Στρατής, Λάραϊνα, Μιχαήλ· ἔδωσε ἄσπρα 50.

- 24 † Φιλιππής του Μικέ, επίτροπος, ο πατήρ Μιχαήλ, ή μήτηρ Καλή, ή γυνή 'Αγγελίνα, υίοι 'Αβαγιανός, 'Αμίρισσα, Χρυσωγή· έδωσε άσπρα 200.
- 25 † 'Αρχοντία τής Λυκίνας, άνηρ Κομμενός, υιός Νικόλαος· έδωσε άσπρα 100.
- 26 † Κωνσταντής του Κανονίτζη, ή μήτηρ 'Αλεφάντα, ή γυνή 'Αγγελίνα· έδωσε άσπρα 615.
- 27 † 'Αθούλα Στρατηγιώταινα, ή μήτηρ Φωτεινή, ο πατήρ Δημήτρης· έδωσε άσπρα 55.
- 28 † Μανόλης του 'Αρβανίτη, ή γυνή Κοντύλω, ο πατήρ Γεώργ(ης), ή μήτηρ Μαρούδα· έδωσε άσπρα 60.
- 29 † Τζεραζή του Φαμιλιώτη, ή γυνή Ράλαινα, ή μήτηρ Ρήγαινα, ο πατήρ 'Ανδρόνικος, Θεοδωρή, Κωνστ(αντίνος), 'Αλεξάνδρα· έδωσε άσπρα 50.
- 30 † Κομενή, ή μήτηρ 'Αφράτη τής Μεσημέραινας, ο πατήρ Γιώργης, Δημήτρης του Χαλά· έδωσε άσπρα 25.
- 31 † Παρασκευάς Πογιατζή, ο πατήρ Νικολός, ή μήτηρ Μάλτα, ή γυνή Παρασκευή, υίοι Σεβαστός, Καταξινή, Μάλτα· έδωσε άσπρα 100.
- 32 † 'Αβράμης, ο πατήρ Χιόνης, ή μήτηρ Χατού, ή γυνή Μαρούδα, υίοι Χιονής, Μιχαήλ, Γεώργ(ης)· έδωσε άσπρα 120.
- 33 † Παρασκευάς Ιερεύς, πατήρ Γεώργ(ης), ή μήτηρ Σεβαστή, ή γυνή 'Αλεξάνδρα, θυγ(ατέρα) Σεβαστή· έδωσε άσπρα 150.

Μοσκοήσι και Πουζάκη - γούλα.

'Η λέξη *έξηπλέρωσε* στην έγγραφη 2 και οι λέξεις *επλέρωσε* στις έγγραφες 3, 4, 5, 6 και 16 έχουν διαγραφη. Την έγγραφη 17 έγραψε εκ των υστέρων άλλο —άδέξιο— χέρι μεταξυ των έγγραφων 16 και 18. 'Οπως έξηγει ο γραφέας του καταστήχου Ιερομόναχος Μακάριος στο φ. 4β, ο σταυρός επάνω από το πρώτο όνομα μιας έγγραφης δηλώνει ότι τα όνόματα που ακολουθούν γράφτηκαν για να μνημονεύονται στην Πρόθεση· αν αντί σταυρού σημειώνεται ένα Μ ή μ, σημαίνει ότι τα όνόματα τής έγγραφης πρέπει να μνημονεύονται σε *Σαραντάρια*.

1. Στις παραπάνω 33 έγγραφες, που αντιστοιχούν σε Ισάριθμες —διευρυμένες κατά κανόνα— οικογένειες, μνημονεύονται ονομαστικά 172 πρόσωπα. Δέν είναι δυνατό να υπολογίσουμε τί ποσοστό αντιπροσώπευαν τα 172 αυτά πρόσωπα επί του συνολικού πληθυσμού των Κυδωνιών τής εποχής εκείνης. 'Αν λάβουμε όμως υπόψη ότι σε καθένα από τα 27 χωριά τής Μυτιλήνης, που επισκέφθηκαν οι 'Αγιοταφίτες κι έγγράψανε συνδρομητές, αντιστοιχούν κατά μέσον όρο 11 έγγραφες, μπορούμε να εικάσουμε ότι οι Κυδωνίες —με 33 έγγραφες— ήσαν συγκριτικά ένα μεγάλο χωριό.

2. 'Οπως σημειώθηκε ήδη, κατά την ιστορική παράδοση, οι άρχικοί έποικοι των Κυδωνιών προέρχονταν από την άντικρινή Μυτιλήνη. Γλωσσολογικές μελέτες, μάλιστα του άλλοτε γυμνασιάρχη και ιστορικού των Κυδω-

νιών Γ. Σακκάρη⁸, έδειξαν ότι και στις άρχες άκόμη του 20ού αιώνα τó γλωσσικό ιδίωμα που έπικρατούσε στις Κυδωνίες ήταν τó λεσβιακό, με μικρές μόνο επιδράσεις από ιδιώματα άλλων ελληνικών τόπων, από τούς όποιους προέρχονταν μικρές ομάδες μεταγενεστέρων έποίκων. Τό συμπέρασμα αυτό επιβεβαιώνεται κατά βάση και από τή μελέτη τών βαπτιστικών όνομάτων και τών έπωνύμων που άπαντούν στο έκδιδόμενο παραπάνω κείμενο. Με τή διαφορά ότι, πέρα τών προδήλως λεσβιακής καταγωγής κατοίκων, σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού τών Κυδωνιών τó 1653 καταγόταν από τή Χίο και από ελληνικές κοινότητες τής δυτικής Μικράς 'Ασίας.

Συγκεκριμένα, παρατηρούμε ότι σε τρεις έγγραφές (άρ. 9, 13, 15) δηλώνεται ρητά ή χιακή καταγωγή του άρχηγού τής οικογένειας. Στις τρεις αυτές έγγραφές μπορούμε άδιστακτως νά προσθέσουμε δύο άκόμη (άρ. 21 και 24), όπου τά μνημονεύμενα όνόματα (έπώνυμο Σκουλής, βαπτιστικά Διαμαντής, Φιλίππης, Μικές, Καλή) μαρτυρούνται επανειλημμένα στη Χίο⁹, ενώ δέν άπαντούν ούτε μιá φορά στις χίλιες σχεδόν έγγραφές (με 4.500 περίπου όνόματα) από τή Μυτιλήνη, αλλά ούτε και στις 334 έγγραφές από κοντινές κοινότητες τής Μικράς 'Ασίας (με 1.600 περίπου όνόματα). Συνήθη όχι μόνο στη Μυτιλήνη, αλλά και στη Χίο, ήσαν τά όνόματα 'Αβαγιανός (άρ. 24), 'Αθούλα (άρ. 27), 'Αμίρσινα (άρ. 2, 20, 24), 'Αρμενάκης (άρ. 12), Θωμαή (άρ. 18, 23), έπων. Κακάρης (άρ. 8), Κομνηνή (άρ. 30), Λασκαρίνα (άρ. 14), Μελισσινή (άρ. 11, 21), Ρήγαινα (άρ. 13, 15, 19, 92)¹⁰. "Ωστε μπορούμε νά υποθέσουμε ότι ένα μέρος από τά πρόσωπα αυτά ήσαν χιακής καταγωγής.

Σημαντικό επίσης ποσοστό από τούς τότε κατοίκους τών Κυδωνιών φαίνεται ότι καταγόταν από χριστιανικές κοινότητες τής Μικράς 'Ασίας. 'Όνόματα, όπως Παλής (άρ. 17) < Μπαλής, Σιναχερή (άρ. 22), 'Αβράμης και Χατού (άρ. 32), δέν άπαντούν —ή άπαντούν σπανίως (ανάμεσα σε χιλιάδες άλλα όνόματα)— ούτε στη Μυτιλήνη ούτε στη Χίο, ενώ άπαντούν άμυπολλες φορές στις έγγραφές από μικρασιατικές κοινότητες (Φιλαδέλφεια, Κοϋλα, Θυάτειρα, Μαγνησία κ.ά.): 35 φορές τó Μπαλής, 15 φορές τó Σιναχερή ή Σιναχερής, 10 φορές τó Χατού ή Χατή¹¹. 'Αλλά και από τήν κυρίως 'Ελλάδα φαίνεται ότι προερχόταν ένα μικρό ποσοστό τών τότε Κυδωνιατών, αν κρίνουμε από τó έπώνυμο ή παρωνύμιο 'Αρβανίτης (άρ. 28) και τó επίσης άρβα-

8. Γ. Σακκάρη, «Περί τής διαλέκτου τών Κυδωνιέων εν συγκρίσει προς τās λεσβιακάς», *Μικρασιατικά Χρονικά* 3, 1940, σ. 74 κέ.

9. Για τó χιακό έπώνυμο Σκουλής βλ. 'Ιάκ. Βισβίζη, «Αί μεταξύ τών συζύγων περιουσιακά σχέσεις εις τήν Χίον κατά τήν Τουρκοκρατίαν μετ' άνεκδότων νοταριακών έγγραφών», *Έπετηρίς του 'Αρχείου τής 'Ιστορίας του 'Ελληνικού Δικαίου* (τής 'Ακαδημίας 'Αθηνών) 1, 1948, σσ. 112-13. Για τά Διαμαντής, Φιλίππης, Μικές, Καλή βλ. Γ. Ζολώτα, *Ιστορία τής Χίου*, τόμ. 1β, 'Αθήνα 1923, σσ. 259-261, και Πηνελόπης Στάθη, «Τό άνέκδοτο 'Οδοιπορικό του Χρυσανθου Νοταρά», *Μεσαιωνικά και Νέα 'Ελληνικά* I, 1984, σσ. 246-47, 249-50.

10. Ζολώτα, *δ.π.*, σσ. 258-61, 271, 289-90, 532-33.

11. Οι έγγραφές από τίς μικρασιατικές κοινότητες στα φφ. 57-63 του καταστήχου.

νίτικο ἐπώνυμο Μπινάρης (= δίδυμος, ἀρ. 14). Κατὰ τὰ λοιπὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ὀνομάτων (βαπτιστικῶν καὶ ἐπωνύμων) μαρτυρεῖ τὴ λεσβιακὴ προέλευση τῆς πλειονότητος τῶν κατοίκων, ἀφοῦ τὰ ὀνόματα αὐτὰ τὰ συναντοῦμε πάμπολλες φορές στὶς ἐγγραφές τῶν Ἀγιοταφῶν ἀπὸ οἰκισμοὺς τῆς Μυτιλήνης¹².

3. Τὰ 172 πρόσωπα ποὺ μνημονεῦονται στὶς 33 ἐγγραφές τοῦ καταστίχου φέρουν 73 διαφορετικὰ βαπτιστικὰ ὀνόματα καὶ 15 ἐπώνυμα ἢ παρωνύμια. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ βαπτιστικὰ ὀνόματα ἦσαν —καὶ πολλὰ εἶναι ἀκόμη— σὲ πανελλήνια χρήση, ἄλλα ὅμως εἶναι εἴτε δυσερμήνευτα, εἴτε ἀμάρτυρα ἀπὸ ἄλλη πηγὴ, εἴτε ἀπαντοῦν ἐδῶ σὲ ἰδιαίτερη τύπο καὶ ἀπαιτοῦν ἐπομένως κάποιο σχολιασμό, ἂν δὲν σχολιάσθηκαν ἤδη στὴν προηγούμενη παράγραφο. Ἀμάρτυρα ἄλλοθεν καὶ δυσερμήνευτα εἶναι τὰ βαπτιστικὰ Πηλιούδα (ἀρ. 10) καὶ Τζεργαζῆς (ἀρ. 29)· ἐπίσης τὰ ἐπώνυμα Πατζόλας (ἀρ. 23) καὶ Κανονίτζης (ἀρ. 26). Γνωστὴ εἶναι ἡ συνήθεια (ἰδίως στὴ Μυτιλήνη, Λήμνο, Χίο καὶ στὶς ἀκτὲς τῆς Προποντίδας) νὰ χρησιμοποιοῦνται βυζαντινὰ ἐπώνυμα ὡς βαπτιστικά¹³. Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἀνήκουν τὰ Κομενῶς (ἀρ. 7, 12, 22, 25), Δούκας (ἀρ. 9, 20) καὶ τὸ ὑποκοριστικὸ Δουκάκης (ἀρ. 19) καὶ τὰ ἀνδρωνυμικὰ Κομενὴ (ἀρ. 30) < Κομνηνὴ, Λασκαρίνα (ἀρ. 14), Παλογίνα (ἀρ. 9) < Παλαιολογίνα, Ράλαινα (ἀρ. 19) καὶ κατ' ἀναγραμματισμὸ Λάραϊνα (ἀρ. 23), Μελισσινὴ (ἀρ. 11, 21), Τορνικίνα (ἀρ. 12, 22) < Τορνίκης, Καταξινὴ (ἀρ. 31) < Κατακουζηνή¹⁴. Παράδοξα ἤχουν σήμερα τὰ βαπτιστικὰ Χυμευτὸς (ἀρ. 10), Σιναχερὴ (ἀρ. 22) καὶ ἄλλοι Σιναχερῆς < Σεναχιρίμ, Λυκίνα (ἀρ. 25) < Λουκίνα, Ἀθούλα (ἀρ. 27 < Περμαθοῦλα < Περμαχοῦλα < Ὑπερμάχω, Ἀλεφάντα (ἀρ. 3, 26) < Ἀνυφάντα, Κουνέτα (ἀρ. 1), Ἀμίρισα (ἀρ. 2, 20, 24) < Ἀμιράς, Μάλτα (ἀρ. 31), Τεργοῦ (ἀρ. 15) < Ἔργου¹⁵.

12. Οἱ ἐγγραφές ἀπὸ τὴ Μυτιλήνη στὰ φφ. 11-47 τοῦ καταστίχου.

13. Δ. Β. Βαγιακάκος, *Σχεδιάγραμμα περὶ τῶν τοπωνυμικῶν καὶ ἀνθρωπωνυμικῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι*, Ἀθήνα 1964, σ. 171 κέ., μὲ σχετικὴ βιβλιογραφία· βλ. καὶ Χ. Γ. Πατρινέλη, «Εἰδησίαι γιὰ τὴν ἑλληνικὴ κοινότητα τῆς Προύσας», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν* 7, 1988-89, σ. 36.

14. Ὅλα σχεδὸν τὰ ὀνόματα αὐτὰ ἀπαντοῦν ἐπανελημμένα καὶ στὶς ἐγγραφές τῶν Ἀγιοταφῶν ἀπὸ τὴ Μυτιλήνη καὶ τίς ἑλληνικὲς κοινότητες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (Θυάτειρα, Μαγνησία, Κοῦλα, Φιλαδέλφεια, Σμύρνη κ.ἄ.).

15. Γιὰ τὸ Χυμευτὸς βλ. Κ. Ἄμαντου, *Γλωσσικὰ Μελετήματα*, Ἀθήνα 1964, σσ. 276-78, 306. Τὸ Σεναχιρίμ (προφανῶς ἀπὸ τὸν βιβλικὸ Σενναχιρίμ· βλ. Δ' Βασ. ιη', 13 κέ., Ἡσ. λς'-λζ', Β' Παραλ. λβ') ἀπαντᾷ ὡς βαπτιστικὸ καὶ ὡς ἐπώνυμο ἤδη ἀπὸ τὸν 13ο αἰ· βλ. 'Ι. Συκουτρῆ στὰ *Ἑλληνικά* 2, 1928, σσ. 278, 301, καὶ Σπ. Λάμπρο στὸν *Νέον Ἑλληνομνήμονα* 7, 1910, σσ. 31, 43, 142. Τὸ Λυκίνα καὶ Λουκίνα καὶ Λουκινέττα ἀπαντᾷ καὶ στὶς ἐγγραφές ἀπὸ τὴ Μυτιλήνη· ἐπίσης τὸ Περμαθοῦλα, Περμαχοῦλα, Περμαθοῦ· ὑποθέτω ὅτι ὁ ἀρχικὸς τύπος ἦταν Ὑπερμάχω καὶ διὰ Παραμυθία, ὅπως πιστεύει ὁ Ἀθαν. Μπούτουρας, *Τὰ νεοελληνικὰ κύρια ὀνόματα ἱστορικῶς καὶ γλωσσικῶς ἐρμηνευόμενα*, Ἀθήνα 1912, σ. 96. Σημειωτέον ὅτι ὁ Ἀλέξ. Παπαδιαμάντης παρέχει τὸν τύπο Περμαχοῦ (βλ. *Ἄπαντα*, ἐκδ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, τόμ. 2, Ἀθήνα 1982, σσ. 136-139-41). Τὸ Τεργοῦ ὑποθέτω ὅτι εἶναι παραλλαγὴ τοῦ βαπτιστικοῦ Ἔργου (καὶ

4. Σὲ 25 ἀπὸ τὶς 33 ἔγγραφες σημειώνονται καὶ τὰ χρηματικά ποσὰ ποὺ εἰσέπραξαν οἱ Ἄγιοταφίτες. Οἱ εἰσφορὲς αὐτὲς κυμαίνονταν ἀπὸ 25 ἕως 615 ἄσπρα. Συνολικὰ εἰσέπραξαν ἀπὸ τὶς Κυδωνίες 3.170 ἄσπρα, ἴτοι 127 ἄσπρα κατὰ μέσον ὄρο ἀπὸ κάθε συνδρομητῆ. Ἐς σημειωθῆ, γιὰ λόγους συγκρίσεως, ὅτι σὲ τρεῖς κοινότητες τῆς Μυτιλήνης (Μεσαγρό, Παράκιλλα, Τζουκαλοχώρι) ὁ ἀντίστοιχος μέσος ὄρος εἰσφορᾶς ἦταν 232 ἄσπρα. Ἐς προσηθεῖ ἀκόμη, γιὰ νὰ γίνῃ πιὸ συγκεκριμένη ἡ ἀγοραστικὴ ἀξία τῶν 127 ἄσπρων, ὅτι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀντιστοιχοῦσαν περίπου στὴν ἀξία 14 ὀκάδων πρόβιου κρέατος ἢ 42 ὀκάδων ψωμοῦ¹⁶.

5. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι στὴν ἐπιγραφή τοῦ ἐκδιδομένου κειμένου ὁ Ἄγιοταφίτης ἱερομόναχος Μακάριος χρησιμοποιεῖ τὸν τύπο *Κυδωνίες*, ἐνῶ στὰ χρόνια τῆς ἀκμῆς τῆς πόλης καὶ μετέπειτα χρησιμοποιεῖται ἀπαρέγκλιτα ὁ ἀσυνίζητος τύπος Κυδωνία ἢ Κυδωνίες. Φαίνεται ὅτι προηγήθηκε μιὰ περίοδος ἀβεβαιότητας ὡς πρὸς τὸν ἀκριβῆ τύπο τοῦ ὀνόματος, ὁ λόγιος ἱερομόναχος Ἐθανάσιος ὁ Πάτριος τὸ 1753 γράφει *τῶν Κηδονίων* (βλ. σημ. 1), στὸ γράμμα τῆς Ἱ. Κοινότητος τοῦ Ἁγίου Ὁρους τὸ 1784 χρησιμοποιεῖται ὁ τύπος *τῆς Κυδωνίας* (βλ. σημ. 1), σὲ χάρτη τοῦ 1790 σημειώνεται: *Kidognis*¹⁷, ὁ Choiseul-Gouffier, ποὺ πρῶτος ἀπὸ τοὺς ξένους περιηγητὲς ἀφιέρωσε μιὰ παράγραφο στὶς Κυδωνίες, γράφει *Kidonia*¹⁸.

6. Τέλος, ἀξία σχολιασμοῦ εἶναι ἡ ἀκροτελευτία σημείωσις τοῦ Ἄγιοταφίτη Μακαρίου: *Μοσκονήσι καὶ Πουζάκι - νοῦλα*, ποὺ σημαίνει ὅτι τοὺς δύο αὐτοὺς γειτονικοὺς πρὸς τὶς Κυδωνίες οἰκισμοὺς τοὺς ἐπισκέφθηκε μὲν, ἀλλὰ δὲν εἰσέπραξε τίποτα ἀπὸ αὐτοὺς. Στὸ δυσάρεστο αὐτὸ γεγονός ἀναφέρεται ὁ Μακάριος καὶ στὴν ἐκθεση ποὺ ὑπέβαλε γιὰ τὴν ὅλη περιοδεία του στὸν τότε πατριάρχη Ἱεροσολύμων Παῖσιο (1645-1660) καὶ ποὺ φρόντισε νὰ τὴν καταχωρίσει καὶ στὸ κατάστιχο (φ. 3β-4β): *...ἐν Σύμη καὶ ἐν Πάτμῳ, εὐλόγησι καὶ αὐτοὺς ὁ Κύριος ὅτι εὐλαβῶς μᾶς ἐδέχθησαν. Λέρο, Κῶς, Σάμος, Μοσκονήσια δὲν μᾶς ἐδέχθησαν καὶ σύντομα ὁ Χριστὸς τοὺς ἐπαί-*

¹⁶ Ἐργοσα), ποὺ ἀπαντᾷ καὶ στὴ Μυτιλήνη. Γιὰ τὰ Κουνέτα, Ἀλεφάντα, Ἀμίρισα καὶ Μάλτα βλ. Μπούτουρα, *δ.π.* Γιὰ τὸ Ἀμιράς-Ἀμίρισα βλ. καὶ Στ. Ξανθοῦδιδη στὴ *Λαογραφία* 7, 1923, σσ. 369-70.

¹⁷ Οἱ ὕπολοιγοι ἔγιναν μὲ βάση τὰ δεδομένα ποὺ παραθέτουν οἱ Σπ. Ἀδραχάς, «Νομισματικὲς προσαρμογές, ις' -ιζ' αἱ. Ρυθμίσεις καὶ ἀντιδράσεις», *Τὰ Ἱστορικά* τχ. 1, 1983, σ. 30, καὶ Ν. Σταυρινίδης, *Μεταφράσεις ἱστορικῶν τουρκικῶν ἐγγράφων*, τόμ. 2, Ἡράκλειο 1977, σσ. 273, 372.

¹⁸ *Τόπος καὶ Εἰκόνα*, 18ος αἰώνας, τόμ. 1, Ἀθήνα 1979, μεταξὺ τῶν εἰκόνων 125 καὶ 126.

¹⁹ *Voyage pittoresque de la Grèce*, τόμ. 2Α, Παρίσι 1809, σ. 73. Ἡ παράγραφος αὐτὴ φαίνεται ὅτι προστέθηκε ἐκ τῶν ὑστέρων, μετὰ τὴ δευτέρη παραμονὴ τοῦ Choiseul-Gouffier (1785-1792) στὴν Ἀνατολή, ἀφοῦ γίνεται ἔμμεση μὲν ἀλλὰ σαφῆς ἀναφορὰ στὴ διδασκαλία τοῦ Βενιαμὶν Λεσβίου στὶς Κυδωνίες, ὁ ὁποῖος ὅμως ἄρχισε νὰ διδάσκει ἐκεῖ μετὰ τὸ 1799· βλ. Ρωζάνης Ἀργυροπούλου, *Ὁ Βενιαμὶν Λεσβίος καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ σκέψη τοῦ 18ου αἰώνα* (Διδακτορικὴ διατριβή), Ἀθήνα 1983, σσ. 50-51.

δευσεν. Όσο για τὸ Πουζάκι εἶναι προφανὲς ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν φερόμενο ὡς προσωρινὸ οἰκισμὸ τῶν ἐκ Μυτιλήνης ἐποίκων Ἐγρί Μποτζάκ (τουρκ. Egrî-Busak = Καμπύλη Ἄκρα, ὅπως μεταφράζει ὁ Σαλτέλλης· βλ. παραπάνω)¹⁹, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν ἐγκαταλείφθηκε, ὅπως ἀποδεικνύεται τώρα, ἀλλὰ συνέχισε νὰ ὑπάρχει καὶ μετὰ τὸν συνοικισμὸ τῶν Κυδωνιῶν.

19. Πρβλ. Σακκάρη, *δ.π.*, σσ. 15-16.